

بررسی وضعیت شاخص‌های اجتماعی و کالبدی کیفیت زندگی شهری منطقه ۳ اردبیل

صاحبعلی رام دیبکلو^۱

حسن ستاری ساربانقلی^۲

دکتر مهسا فرامرزی اصل^۳

رسول درس‌خوان^۴

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۰۳/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۲۸

چکیده

منطقه ۳ اردبیل از مناطق مهم مهاجرت‌پذیر شهر اردبیل می‌باشد. بر اساس نظر کارشناسان شهری، مهاجرت یکی از عوامل اصلی و مهم در تغییر و تحولات کیفیت زندگی شهر به‌شمار می‌رود. این مقاله وضعیت و سطح کیفیت زندگی شهروندان منطقه ۳ اردبیل را بر اساس شاخص‌های تأثیرگذار مورد بررسی قرار داده است. هدف مطالعه حاضر، سنجش شاخص‌های کیفیت زندگی شهری به‌ویژه در زیر شاخص‌های اجتماعی در محلات دهگانه منطقه ۳ شهر اردبیل می‌باشد. روش‌شناسی این تحقیق از نظر هدف کاربردی و از نظر شیوه انجام از نوع توصیفی-تحلیلی است. داده‌های مورد نیاز با استفاده از پیمایش (پرسشنامه) از اهالی جمع‌آوری شده است. بر همین اساس جامعه آماری تحقیق حاضر را ساکنان منطقه ۳ اردبیل تشکیل می‌دهند که از بین آن‌ها با استفاده از فرمول کوکران ۳۹۵ نفر به‌عنوان جامعه نمونه تحقیق انتخاب شده و متناسب با جمعیت محلات این منطقه، پرسشنامه‌ها به‌صورت تصادفی طبقه‌بندی شده توزیع و تکمیل گردیده است. میزان پایایی پرسشنامه نیز از طریق آزمون آلفای کرونباخ سنجیده شده که نشان از سطح بالای اطمینان ابزار تحقیق می‌باشد. برای تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از نرم‌افزار SPSS از آزمون‌های T تک نمونه‌ای، همبستگی پیرسون استفاده شده و منجر به این نتیجه شده؛ کیفیت زندگی شهری منطقه ۳ اردبیل از نظر ابعاد کالبدی و اجتماعی در سطح مطلوبی قرار ندارد و با توجه به وضعیت موجود نیاز به توجه و اهتمام بیشتری از طرف مسئولین شهری در خصوص ارتقاء شاخص‌های مذکور این منطقه دارد.

واژگان کلیدی: کیفیت زندگی، شاخص‌های اجتماعی و کالبدی، مهاجرت، تحولات زندگی.

۱- دانشجوی دکتری گروه شهرسازی، پردیس بین‌الملل، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

۲- دانشیار گروه معماری و شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران. (نویسنده مسئول). Sattari@iaut.ac.ir

۳- استادیار گروه معماری و شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

۴- استادیار گروه شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

مقدمه

با مطالعه در نظریات و مکتب‌های جدید که در پژوهش‌های کاربردی و بنیادی مرتبط با مطالعات شهری انجام شده است، چنین استنباط می‌شود که یکی از نظریاتی که تأثیر زیادی در روند تحولات و مکتب‌های مرتبط با مطالعات شهری گذاشته نظریات فرهنگی اجتماعی و کیفی توسعه می‌باشد که در قالب مفاهیمی همچون سبک زندگی، رضایتمندی از زندگی، سرمایه‌های اجتماعی، ارضای نیازهای اساسی و کیفیت زندگی ارائه شده است (مرصوصی، ۱۳۹۴: ۵۴).

موضوع کیفیت زندگی در سال‌های اخیر توجه‌ها را به خود جلب کرده است و به‌طور فزاینده‌ای به موضوع تحقیقات علمی و تئوری در زمینه‌ها و نظام‌های مختلف تبدیل شده است. مطالعه‌ی این مفهوم بر پایه‌ی این فرضیه بنیادین است که محیط اجتماعی و فیزیکی می‌تواند بر روی خوشبختی و رفاه مردم ساکن در یک محل تأثیرگذار باشد (Bereton et al, 2008: 556).

کیفیت زندگی شهری مبحثی است که از نیمه دوم قرن بیستم اهمیت یافته و روز به روز نیز بر اهمیت آن افزوده شده است. در اکثر کشورهای توسعه‌یافته نهادهای ملی و محلی پایش، اندازه‌گیری، تدوین و بروزرسانی شاخص‌های کیفیت زندگی شهری و شاخص سراسری کیفیت زندگی شهری وجود دارد که به‌طور مستمر و اکثراً سالانه به فعالیت می‌پردازند. در طی دو قرن اخیر رشد بالای شهرنشینی و همچنین افزایش نقاط شهری در سطح دنیا مفهوم کیفیت زندگی شهری را به‌طور گسترده‌ای مورد توجه اندیشمندان برنامه‌ریزی شهری و مسایل و معضلات شهری قرار داده است. شاخص‌های کیفیت زندگی شهری، مناسب‌ترین، علمی‌ترین و رایج‌ترین ابزار برای بررسی وضعیت یا کیفیت زندگی شهروندان و شناخت مسایل آنان است که البته باید متناسب با شرایط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و محیطی هر جامعه و نظام حکومتی شناسایی شده و از آن‌ها استفاده گردد.

شهر اردبیل به‌دلیل رشد سریع شهرنشینی و نیاز به توسعه شهری و نیز به‌واسطه ضعف نگرش مناسب در نظام هدایت و کنترل توسعه شهری، به موضوع کیفیت زندگی توجه چندانی نشده و با معضلاتی چون ضعف در کیفیت و کمیت فضاها و سرانه‌های خدماتی، عمومی و رفاهی در حد استانداردهای شهری، عدم توجه به مسائل زیست محیطی و عدم تعادل میان رفاه اجتماعی و کارآیی اقتصادی (به نفع کارآیی اقتصادی) و . . . مواجه می‌باشد که در مجموع کیفیت زندگی شهری را با مشکل مواجه نموده است.

سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در سطوح بین‌المللی و ملی بر قابلیت شهرها برای بهبود کیفیت زندگی انسان‌ها تأکید دارند (رضوانی، ۱۳۸۸: ۲). کیفیت زندگی محصول تاریخی نظام‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی است و نمی‌توان آن را مجزا از ساختارهای فوق تبیین کرد. بنابراین مفهوم کیفیت

بررسی وضعیت شاخص‌های اجتماعی و کالبدی کیفیت زندگی شهری منطقه ۳ اردبیل

زندگی یک متغیر مرکب می‌باشد و وضعیت آن به سطح توسعه‌یافتگی جوامع بستگی دارد و می‌توان آن را با طراحی و تدوین شاخص‌هایی، تعریف و اجرا کرد (شاه‌حسینی، ۱۳۹۳: ۱۲۷).

پارامترهای کیفیت محیط شهری برای بررسی نتایج مورد انتظار طراحی از فرایند برنامه‌ریزی، پس از مقایسه نظریات مختلف و تحلیل آن‌ها و لحاظ کردن وجوه اشتراک و افتراق میان عناصر تشکیل‌دهنده کیفیت محیط شهری مانند نظریات جین جیکوبز، لینچ، بنتلی، دی ای تی آر، کرمونا و جان پانتر، در نهایت شش شاخص در نظر گرفته شد. این شاخص‌ها عبارتند از نفوذپذیری^۱، تنوع^۲، ایمنی و امنیت^۳، انعطاف‌پذیری^۴، همه شمول بودن^۵ و سرزندگی^۶. کیفیت‌های محیط شهری مطابق با مدل کانتر از کیفیت‌های مربوط به کالبد، فعالیت و تصورات تشکیل می‌شود. از امتزاج کیفیت‌های کالبدی و فعالیتی، کیفیت عملکردی پدید می‌آید (گلکار، ۱۳۸۰: ۵۶).

با توجه به اینکه طی سی سال گذشته جمعیت شهری در سطح جهانی به بیش از دو برابر بالغ شده است و بر اساس پیش‌بینی‌های سازمان ملل این پدیده در مناطق شهری به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه تکرار خواهد شد، به گونه‌ای که جمعیت شهری در این مناطق جهان، از ۱.۹ میلیارد در سال ۲۰۰۰ به ۴ میلیارد در سال ۲۰۳۰ خواهد رسید لازم است اهتمام جدی در خصوص ارتقاء کیفیت زندگی شهر انجام گیرد. سازمان ملل به‌عنوان یک نهاد توسعه‌ای بین‌المللی در قالب گزارش‌های توسعه انسانی خود بر این مهم صحنه گذاشته و اهداف نهایی توسعه و برنامه‌ریزی را انسان محور تلقی کرده است، بطوری که توسعه انسانی را در بهبود کیفیت زندگی ساکنان مناطق مختلف موثر ارزیابی کرده است (دانش‌مهر، ۱۳۹۱: ۲۹).

بنابراین کیفیت زندگی از جمله مؤلفه‌هایی است که در رویکردهای توسعه‌ای جدید و انسان‌محور به منظور بررسی سطح توسعه انسانی در جوامع مختلف دنیا مورد استفاده قرار می‌گیرد. کیفیت زندگی شامل دو بعد عینی و ذهنی است، کیفیت زندگی عینی بیشتر ناشی از میزان برخورداری افراد از امکانات و سطح دسترسی افراد نسبت به خدمات رفاهی می‌باشد. در آمد به‌عنوان یکی از متغیرهای اصلی این حوزه در نظر گرفته شده است. با توجه به چند بعدی بودن مقوله کیفیت زندگی نمی‌توان ادعا کرد که بالا بودن این بعد از کیفیت زندگی دال بر کیفیت زندگی بالای افراد است. کیفیت زندگی در بعد ذهنی ناشی از روابط و پیوندهای اجتماعی است.

-
- 1- Permeability
  - 2- Variety
  - 3- Safety & Security
  - 4- Robustness
  - 5- Universal design
  - 6- Viability

این در حالی است که در جدیدترین رتبه‌بندی با توجه به شاخص کیفیت زندگی شهری در بین کشورهای جهان در سال ۲۰۱۴ کشور ایران در رتبه ۵۱ جهان قرار دارد که جایگاه نامناسبی هم در جهان و هم در قاره آسیاست. در شهرهای کشور ایران به‌ویژه شهر اردبیل پس از رشد و افزایش سریع جمعیت و به‌دنبال آن رشد سریع شهرنشینی، بحران کیفیت زندگی شهری ایجاد شده است. مهمترین مسأله در این زمینه این است که میان محلات مختلف شهری از نظر کیفیت زندگی، تفاوت چشمگیری وجود دارد. بخش قدیمی شهر با گسترش بافت جدید در اطراف آن از جمعیت پر شده و مراکز تجاری و خدماتی آن با کمبود تأسیسات زیربنایی و زیرساخت‌های مورد نیاز روبرو شده و رشد کالبدی به‌صورت سریع بافت قدیم را دچار تحول و تخریب کرده است (موزن، ۱۳۹۱: ۱۳۹).

بنابراین تحقیق حاضر سعی دارد با بررسی و ارزیابی وضع موجود و تطبیق آن با استانداردهای مرسوم، گامی مهم در جهت شناسایی و ریشه‌یابی مشکلات شهر اردبیل به‌لحاظ کیفیت زندگی شهری بر دارد. زیرا که شهر اردبیل از جمله شهرهایی است که در سال‌های اخیر به‌شدت مورد توجه مهاجران داخل استانی قرار گرفته است. لذا یکی از مباحث بسیار مهم برای مسئولین شهری جهت برنامه‌ریزی و خدمت‌رسانی بهتر برای شهروندان سنجش کیفیت زندگی شهروندان در محل زندگی‌شان است و با توجه به مسائل مطرح، ضرورت دارد تا به بهبود کیفیت محیط و زندگی شهری توجه خاص شود.

همچنین در این پژوهش سعی شده است با توجه به اینکه شهر اردبیل دارای ۵ منطقه می‌باشد منطقه ۳ این شهر به جهت اینکه یکی از مهاجرپذیرترین مناطق شهر اردبیل می‌باشد، مورد سنجش قرار گیرد. لذا سنجش و بررسی کیفیت زندگی شهروندان منطقه ۳، برای مسئولین شهری و همچنین استفاده از این نتایج جهت برنامه‌ریزی برای آینده این منطقه بسیار مهم و ضروری است. تا با استفاده از گویه‌های مختلف بعد اجتماعی و همچنین گویه‌های بعد کالبدی کیفیت زندگی و محیط ساکنین شهر مورد ارزیابی و سنجش قرار گرفته و مشخص شود که شهروندان در چه سطحی از کیفیت زندگی و محیط قرار دارند، سپس رابطه سطح کیفیت محیط و زندگی شهروندان، با میزان مشارکت آنان در امور شهری مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد.

شهرنشینی به‌عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار بر سلامت فردی و اجتماعی شهروندان، محسوب می‌شود به‌گونه‌ای که سلامت انسان‌ها، تا حد زیادی تحت تأثیر وضعیت اجتماعی - اقتصادی و محیطی آن‌ها در گرو برنامه‌ها و اهدافی است که شهر برای آن‌ها در نظر گرفته است و ارتقای سطح کیفیت زندگی شهری نیز در گرو سلامت است. ارتقای سطح سلامت، به مثابه محور توسعه جوامع پذیرفته شده است و با توجه به منشور اوتاوا، هدف نهایی همه دولت‌هاست (لطفی، ۱۳۸۸: ۶۶).

مرور ادبیات تحقیق نشان می‌دهد که توافق عمومی در میان محققان، سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در خصوص نیاز به مطالعه کیفیت زندگی در نواحی شهری وجود دارد. این مطالعات غالباً وظایف کلیدی

بررسی وضعیت شاخص‌های اجتماعی و کالبدی کیفیت زندگی شهری منطقه ۳ اردبیل

از قبیل آگاه کردن شهروندان، گروه‌های اجتماعی و سیاست‌گذاران از روندهای کیفیت زندگی را بر عهده دارند. نتایج مطالعات کیفیت زندگی می‌تواند به ارزیابی سیاست‌ها، رتبه‌بندی مکان‌ها، تدوین استراتژی‌های مدیریت و برنامه‌ریزی شهری کمک کرده و درک و الویت‌بندی مسائل اجتماع را برای برنامه‌ریزان و مدیران شهری به‌منظور ارتقای کیفیت زندگی شهروندان تسهیل سازد. همچنین یافته‌های کیفیت زندگی می‌تواند برای بازشناسی استراتژی‌های سیاسی قبلی و طراحی سیاست‌های برنامه‌ریزی آینده استفاده شود (Lee, 2008: 1207).

در ایران و نظام برنامه‌ریزی و مدیریت شهری آن به موضوع کیفیت زندگی شهری توجه بسیار اندکی شده است و برخلاف بسیاری از کشورهای دیگر حتی مرجع و سازمان مشخصی برای ارایه و پایش مسایل، محورها، شاخص‌ها و اندازه‌گیری سطوح رضایت و کیفیت زندگی شهروندان (به‌خصوص در شهرها به‌عنوان کانون اصلی زیست و زندگی انسانی) و مسایل و مشکلات در ارتباط با آن وجود نداشته و ندارد. متأسفانه به‌علت فقدان اطلاعات لازم در زمینه کیفیت زندگی، برنامه‌ریزی صحیحی جهت افزایش سطوح کیفی زندگی شهروندی چه در سطح حکومت مرکزی و ملی و چه در سطح حکومت‌های محلی (که بارزترین و شاخص‌ترین نمونه آن در نظام سیاسی ایران شهرداری‌ها و شوراهای شهر هستند) انجام نشده است. از طرفی برای محاسبه کیفیت زندگی و مدل‌سازی اولویت‌ها و انتظارات و نیازهای واقعی شهروندان، تدوین معیارها و شاخص‌های کیفیت زندگی شهری اساسی‌ترین شرط لازم خواهد بود. در واقع برای شناخت کامل و تعریف و اندازه‌گیری دقیق کیفیت زندگی شهری، تشخیص و تدوین شاخص‌هایی مناسب و بومی، گام اولیه است (شاه‌حسینی، ۱۳۹۳: ۱۲۷).

توجه به ابعاد مختلف اشاره شده فوق و شرایط خاص نظام شهری در کشور و شرایط کاملاً منحصربه‌فرد شهر اردبیل در سلسله مراتب استان، لزوم استفاده از مطالعات، تجارب و بررسی‌های کامل کیفیت زندگی شهری و شناسایی شاخص‌های کلی جهت ایجاد یک ابزار مناسب پایش و اندازه‌گیری شرایط کیفی و کمی زندگی شهری و شهروندی با استفاده از معیارها و شاخص‌های علمی و بومی شده را امری کاملاً ضروری نشان می‌دهد، تا با بررسی متغیرهای تأثیرگذار در تمامی ابعاد به‌ویژه در ابعاد اصلی اجتماعی و کالبدی به شناسایی کیفیت فضای زندگی شهری شهر اردبیل نایل آمده و زمینه یک برنامه‌ریزی علمی و کامل را برای این شهر فراهم آورد.

در مورد بررسی و ارزیابی کیفیت زندگی شهری مطالعات مختلفی صورت گرفته است که ذیلاً به چند مورد بین‌المللی، ملی و محلی اشاره می‌شود.

تغییرات اجتماعی - فرهنگی، سال هجدهم، شماره هفتم، پاییز ۱۴۰۰

جدول شماره (۱): مطالعات مختلف در مورد بررسی و ارزیابی زندگی شهری

ردیف	پژوهشگر	سال	عنوان پژوهش	نتایج پژوهش
۱	یونگ	۲۰۰۸	اندازه‌گیری کیفیت زندگی از بعد ذهنی در تاپه	نتایج پژوهش نشان می‌دهد: امنیت شخصی و خدمات عمومی نقش بسیار مهمی در کیفیت زندگی شهروندان تاپه دارد.
۲	رابرت مارانز	۲۰۱۲	بررسی ارتباط بین شرایط عینی شهری و کیفیت زندگی	نتایج پژوهش نشان می‌دهد: سیاست‌های مرتبط با محیط زیست و پژوهش‌های رفتاری در زمینه مطالعات کیفیت زندگی شهری بسیار مؤثر می‌باشند.
۳	بالستروس و همکاران	۲۰۱۲	تأثیر خدمات‌رسانی عمومی غیر متمرکز روی کیفیت زندگی در اسپانیا	بررسی‌های او نشان می‌دهد: که پراکنده بودن خدمات عمومی توسط شهرداری‌ها باعث از نقاء کیفیت زندگی شهری می‌شود.
۴	عبدالمحی	۲۰۱۳	ارزیابی کیفیت زندگی شهری در مناطق مختلف مالزی	نتایج نشان می‌دهد: که کیفیت زندگی شهری بین سیاست‌های مختلف کشور مالزی یکسان نیست.
۵	رفیعیان و همکاران	۱۳۹۱	ارزیابی کیفیت زندگی مناطق شهری در برخورداری از فضاهای عمومی - لار	نتایج حاکی از آن است که مناطق کمتر برخوردار از نظر دسترسی به فضاهای عمومی شهری عمدتاً در شرق و جنوب شرقی قدیم لار قرار دارند.
۶	شاه‌حسینی و توکلی	۱۳۹۳	تحلیل شاخص‌های کیفیت زندگی شهری مورد مطالعه محله وردآورد	نتایج نشان می‌دهد: سطح رضایت از شاخص‌های کلی کیفیت زندگی شهری بالاست و بین شاخص‌های کیفیت زندگی همبستگی معناداری وجود دارد.
۷	احمدی	۱۳۹۳	مطالعه تطبیقی کیفیت زندگی در محلات بافت جدید و قدیم شهرک قدس سنندج	تأکید بر بعد ذهنیت کیفیت زندگی و مطلوب‌تر بودن کیفیت زندگی در بافت جدید نسبت به بافت قدیم شهر.
۸	عطاری گرگری	۱۳۹۳	تدوین و الویت‌بندی راهبردهای ارتقای کیفیت زندگی شهری در کلانشهرها مطالعه موردی تبریز	نتایج نشان می‌دهد: استقرار مدیریت بحران شهری متخصص و کل‌آمد و کسب سطح بالای بازآبادی برای مقابله با حوادث غیر مترقبه بیشترین وزن را در الویت ربردهای تبریز را به خودش اختصاص داده است.
۹	نظم‌فر و همکاران	۱۳۹۳	سنجش کیفیت زندگی شهری مطالعه موردی منطقه ۲ اردبیل	نتایج نشان می‌دهد: تفاوت معناداری بین محلات مناطق ۲ اردبیل به لحاظ شاخص‌های نظیر ارتباطات، حمل و نقل، بیزستی فردی و ... وجود دارد.
۱۰	فریدون و همکاران	۱۳۹۳	مطالعه رویکرد تنوری کیفیت زندگی شهری در شهر اردبیل	نتایج: کیفیت زندگی در شهر اردبیل بالاتر از حد متوسط بوده و بین کیفیت اجتماعی زندگی شهری و نشاط عمومی رابطه معناداری وجود دارد.

با توجه به مبانی نظری و تجربی پژوهش، فرضیه‌های زیر مبنای جمع‌آوری داده‌ها قرار خواهد گرفت:

فرضیه اصلی: مؤلفه‌های کالبدی و اجتماعی در بهبود کیفیت زندگی منطقه ۳ اردبیل تأثیر بسزایی دارد.

فرضیه‌های فرعی:

۱- وضعیت کیفیت زندگی در بین شهروندان منطقه سه اردبیل از نظر بعد کالبدی در حد مطلوبی قرار دارد.
 ۲- وضعیت کیفیت زندگی در بین شهروندان منطقه سه اردبیل از نظر بعد اجتماعی در حد مطلوبی قرار دارد.

۳- به نظر می‌رسد بین کیفیت زندگی شهری در ابعاد اجتماعی و کالبدی شهری در منطقه ۳ اردبیل و میزان مشارکت شهروندان در امور شهری رابطه معناداری وجود دارد.
 از زاویه یک نگاه علمی و تحلیلی، نظر به این که هنوز ادبیات مربوط به مفهوم کیفیت زندگی چندان استوار نشده است، آشکار است که ارائه یک تعریف برای این مفهوم بسیار مشکل است و در خصوص واژه‌شناسی، روش‌های ساخت و معیارهایی که این سازه را تشکیل می‌دهند، هیچ توافقی وجود ندارد و تلاش‌ها برای دستیابی به یک تعریف اجماعی موفق نبوده است (Morais et al, 2011).

تعدد حوزه‌های درگیر در بررسی مفهوم کیفیت زندگی باعث شده است تا هر محققى به تناسب تخصص و زمینه کاری خود تعاریف به بررسی و تعریف و ارائه شاخص برای سنجش کیفیت زندگی پردازد که از آن جمله می‌توان به مطالعات اجتماعی از کیفیت زندگی (Mason et al, 2011) مطالعات اقتصادی (Wong Whitthead et, 2001). مطالعات بهداشتی و پزشکی (Habib et al, 2009;) مطالعات محیطی (Godefroid, 2001; Geelen et al, 2009; Moser) (Ryashchenko et al) اشاره نمود.

در حالی که در برخی نگرش‌ها کیفیت زندگی به‌عنوان یک مجموعه‌ای از فاکتورها از قبیل سلامت، محیط کالبدی، منابع طبیعی، توسعه شخصی و ایمنی تعریف می‌شود، در سوی دیگر محققانی دیگر بعد اقتصادی را به‌عنوان یکی از ستون‌های سه‌گانه کیفیت زندگی مطرح می‌کنند. برخی دیگر از نویسندگان به‌جای مفاهیم کمی و عینی، از کیفیت زندگی به‌عنوان یک مفهوم عمدتاً ذهنی دفاع می‌کنند. برخی کیفیت زندگی را به‌عنوان رضایتمندی از زندگی تعریف کرده‌اند و گروهی دیگر آن را به‌عنوان درجه یا سطحی که شخص از امکانات زندگی‌اش لذت می‌برد (Morais et al, 2011: 39).

رافائل و دیگران کیفیت زندگی را حدی که شخص از امکانات مهم زندگی‌اش لذت می‌برد، تعریف می‌کنند. به اعتقاد پال کیفیت زندگی نشان‌دهنده‌ی ویژگی‌های کلی اجتماعی و اقتصادی و محیطی مناطق است و می‌تواند به‌عنوان ابزاری قدرتمند برای نظارت بر برنامه‌ریزی توسعه اجتماع به‌کار رود (Pal, 2005).

کیفیت زندگی ممکن است احساس خوبی باشد از ترکیبی از عوامل مرتبط با حس مکان یا هویت مکان از قبیل خوانایی، خاطره جمعی و حس تعلق تاریخی. چیزی که در اینجا بسیار مهم است، ارتباط مستقیم عاطفی است که ما با محیط ساخته شده اطراف داریم، به‌عبارت دیگر احساس ما یا واکنش احساسی بین روان ما و فرم محیط و اجزای اصلی آن است (Profect et al, 1992, 34).

با وجود تفاوت‌های اساسی در تعاریف کیفیت زندگی، با این حال می‌توان یک وجه مشترک را در بخش عمده‌ای از این تعاریف پیدا نمود. این وجه اشتراک اهتمام هم‌زمان به تأمین نیازهای اساسی مادی و معنوی (شمول ابعاد مادی و معنوی ساحت زندگی انسان) است.

اکثر محققان در بررسی کیفیت زندگی آن را به دو بعد که ناظر بر دو نیاز فوق می‌باشد، تقسیم کرده‌اند (Westaway, 2006; Van Kamp et al, 2003).

از این رو می‌توان به‌طور کلی کیفیت زندگی را سازه‌ای چندبعدی، متشکل از شرایط عینی زندگی و بهزیستی ذهنی تعریف کرد. بعد عینی یا محیطی، به پاسخگویی به تقاضاهای فرهنگی و اجتماعی برای ثروت مادی، پایگاه اجتماعی و بهزیستی جسمانی و بعد ذهنی یا روان‌شناختی به احساس رضایت به‌طور عام اشاره دارد (Phillips, 2006).

در واقع بعد ذهنی ادراکات و ارزشیابی‌های افراد از وضعیت زندگی‌شان را دربر می‌گیرد و راه‌هایی که مردم محیط پیرامونشان را درک و ارزیابی می‌کنند، تشریح می‌کنند. از طریق یکپارچه کردن ابعاد عینی و ذهنی کیفیت زندگی، امکان به‌دست آوردن تصویر کامل‌تر و مفیدتری از کیفیت زندگی در مقیاس‌های گوناگون مکانی و زمانی وجود دارد. کیفیت زندگی اساساً مفهومی چندوجهی، نسبی، متأثر از زمان و مکان و ارزش‌های فردی و اجتماعی است و با توجه به تفاوت‌های فرهنگی و بعد ارزشی کیفیت زندگی، نمی‌توان از یک شاخص عام و جهان‌شمول برای سنجش کیفیت زندگی استفاده نمود.

روش

در تحقیق حاضر، از روش توصیفی - تحلیلی برای بررسی زوایای مختلف موضوع استفاده شده است. روش گردآوری اطلاعات به‌صورت اسنادی (مطالعه کتابخانه‌ای، مرور اسناد و طرح‌ها، نقشه‌ها و سایر متون تحقیقی دست اول و دوم) و همین‌طور میدانی به شیوه مشاهده و استفاده از تکنیک پرسشنامه بوده است. روایی پرسشنامه به‌صورت روایی صوری و استفاده از نظر کارشناسان موجود در حیطه شهری انجام پذیرفته است. پایایی پرسشنامه از طریق پیش‌آزمون ۲۰ درصد جامعه نمونه و محاسبه آلفای کرونباخ در این جامعه بوده که مقدار آلفای کرونباخ برابر با ۰/۷۹۰ بوده است که مقداری مطلوب تلقی می‌شود و بیانگر آن است که گویه‌های هر شاخص از ارتباط درونی مطلوبی برخوردارند. واحد تحلیل در این تحقیق، خانوار ساکن در محلات منطقه ۳ اردبیل می‌باشد. تحلیل‌های به‌کار رفته در تحقیق برای سنجش شاخص‌ها عبارتند از: تحلیل عاملی و شاخص‌سازی و تحلیل رگرسیون خطی به روش Enter شاخص‌های تحقیق عبارتند از: شاخص اجتماعی و شاخص‌های کالبدی.

جدول شماره (۲): جمعیت منطقه مورد مطالعه

نواحی منطقه ۳			
نواحی	مساحت (متر مربع)	جمعیت	تعداد محله
ناحیه یک	۳۴۳۳۸۷	۴۲۹۰۹	۴
ناحیه ۲	۲۶۶۰۰۸	۲۰۹۸۲	۳
ناحیه ۳	۴۸۴۱۳۴۱	۳۶۶۱۳	۳
جمع کل	۱۰۹۳۲۹۶	۱۰۰۰۵۴	۱۰

یافته‌ها

یافته‌های توصیفی؛ در رابطه با متغیرهای تحقیق نیز گفتنی است که ۳۵ درصد پاسخگویان سطح کیفیت زندگی را خوب ارزیابی کرده‌اند و در مقابل ۶۰ درصد چنین اعتقادی ندارند و سطح کیفیت زندگی را پایین قلمداد کرده‌اند و ۵ درصد نیز بی‌نظر می‌باشند. ۶۲ درصد پاسخگویان معتقدند کیفیت زندگی شهری در ابعاد اجتماعی پایین بوده و ۲۸ درصد مخالف این نظر بوده و ۱۰ درصد نیز بی‌نظر هستند. از سوی دیگر

بررسی وضعیت شاخص‌های اجتماعی و کالبدی کیفیت زندگی شهری منطقه ۳ اردبیل

۶۶ درصد پاسخگویان اظهار کرده‌اند که کیفیت زندگی شهری در ابعاد کالبدی وضعیت خوبی ندارد و فقط ۲۳ درصد پاسخگویان چنین اعتقادی نداشته و ۱۱ درصد پاسخگویان نیز بی‌نظر می‌باشند.

یافته‌های استنباطی؛ فرضیه اول: مؤلفه‌های کالبدی و اجتماعی در بهبود کیفیت زندگی منطقه ۳ اردبیل تأثیر به‌سزایی دارد.

برای بررسی پیش‌بینی متغیر ملاک (بهبود کیفیت زندگی) توسط متغیرهای پیش‌بین (مؤلفه‌های کالبدی و اجتماعی) از روش رگرسیون چندگانه به شیوه‌ی همزمان استفاده شده است که نتایج در جدول ذیل خلاصه شده است.

جدول شماره (۳): آزمون همبستگی بین متغیرهای کالبدی و اجتماعی در بهبود کیفیت زندگی

متغیرها	ضریب همبستگی (R)	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	انحراف خطا	آزمون دوپین واتسون	آماره F	Sig.
مؤلفه‌های کالبدی و اجتماعی	۰/۶۲۱	۰/۵۳۸	۰/۵۰۱	۳/۸۷۴	۱/۷۵۴	۴۵/۶۵۵	۰/۰۰۰

همبستگی بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته برابر ۰/۴۹ است و ضریب تعیین ۰/۲۹ به‌دست آمده و این مقدار نشان می‌دهد که ۲۹ درصد تغییرات کیفیت زندگی به مؤلفه‌های کالبدی و اجتماعی مربوط می‌شود. چون این مقدار درجه آزادی را در نظر نمی‌گیرد لذا از ضریب تعیین تعدیل شده برای این منظور استفاده می‌شود که آن هم در این آزمون برابر با ۲۸ درصد است. با توجه به اینکه مقدار آماره دوپین واتسون (۱/۸۱۳) در فاصله استاندارد ۱/۵ تا ۲/۵ قرار دارد در نتیجه استقلال باقیمانده‌ها را نتیجه می‌گیریم. با توجه به شاخص‌هایی که عنوان شد مدل از کفایت لازم برخوردار است. در جدول زیر معنی‌دار بودن رگرسیون بوسیله آزمون F محاسبه شده است.

جدول شماره (۴): رگرسیون چندگانه به شیوه‌ی همزمان برای پیش‌بینی بهبود کیفیت زندگی بر اساس مؤلفه‌های کالبدی و اجتماعی

جهت مسیر	ضریب همبستگی (R)	R2	B	Beta	T	سطح معناداری (P)
مقدار ثابت			۰/۴۵۲		۳/۷۴۴	۰/۰۰۰
کالبدی ← بهبود کیفیت زندگی	۰/۶۲۱	۰/۵۰۱	۰/۴۷۰	۰/۴۸۷	۳/۴۹۲	۰/۰۰۰
اجتماعی ← بهبود کیفیت زندگی			۰/۴۱۶	۰/۴۳۵	۳/۲۱۴	۰/۰۰۰

با توجه به مدل تجربی به‌دست آمده، مؤلفه‌های کالبدی و اجتماعی به‌عنوان متغیر درون‌داد در نظر گرفته می‌شوند و متغیر بهبود کیفیت زندگی به‌عنوان متغیر (برون‌داد) منظور از متغیرهای برون‌داد، متغیرهایی هستند که به‌عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده‌اند و تأثیر سایر متغیرها بر روی آن‌ها محاسبه شده است و منظور از متغیرهای درون‌داد متغیرهایی هستند که به‌عنوان متغیر مستقل وارد معادله شده و تأثیر رگرسیونی آن بر روی سایر متغیرها محاسبه شده است. از این رو برای این که به بررسی

میزان همبستگی دوجانبه بین متغیرهای بیرونی پردازیم، (با توجه به مقیاس فاصله‌ای متغیرها) از ضریب همبستگی پیرسون استفاده می‌کنیم. میزان این ضریب نشان می‌دهد که بین این متغیرها همبستگی وجود دارد. با استفاده از این روش و محاسبه ضریب همبستگی بین متغیرهای بیرونی می‌توان گفت که انتخاب متغیرها به صورت موزاییکی نبوده، بلکه بین آن‌ها تعامل برقرار بوده و متغیرها با توجه به مدل نظری انتخاب شده‌اند. مقدار ضرایب هر یک از این همبستگی‌ها در مدل تحلیل مسیر توسط فلش دو طرف نشان داده شده است. نتایج نشان می‌دهد متغیرهایی که برای این تحقیق انتخاب شده‌اند با همدیگر همبستگی بالایی برخوردار هستند و دارای پشتوانه تئوریک بوده و افزایش و کاهش در هر یک از این متغیرها، با افزایش یا کاهش در متغیر مقایسه شده با آن همراه می‌باشد. لذا با توجه به سطح معناداری به دست آمده ($P < 0/05$) که کمتر از سطح استاندارد ($0/05$) بوده و مقدار بتای محاسبه شده در جدول فوق می‌توان گفت متغیر کالبد با مقدار بتای ۴۸ صدم قدرت تبیین‌کنندگی بیشتری از مؤلفه اجتماعی با بتای ۴۳ صدم در بهبود کیفیت زندگی را دارد.

فرضیه دوم: وضعیت کیفیت زندگی در بین شهروندان منطقه سه اردبیل از نظر بعد کالبدی در حد مطلوبی قرار دارد.

جدول شماره (۵): وضعیت وضعیت کیفیت زندگی از نظر بعد کالبدی

ردیف	مؤلفه‌ها	میانگین	انحراف استاندارد	T	Sig
۱	کیفیت زندگی از نظر بعد کالبدی	۲/۴۹	۱/۱۷۳	۱۱/۹۸	۰/۰۰۰

* میانگین مفهومی یا نقطه وسط طیف پرسشنامه (۳)

نتایج حاصل بیانگر آن است که مقدار آماره t برای متغیر کیفیت زندگی از نظر بعد کالبدی در سطح اطمینان ۰/۹۵ معنادار است لذا می‌توان چنین گفت که کیفیت زندگی از نظر بعد کالبدی پایین‌تر از میانگین مفهومی می‌باشد. لذا می‌توان گفت کیفیت زندگی از نظر بعد کالبدی در وضعیت مطلوبی قرار ندارد.

فرضیه سوم: وضعیت کیفیت زندگی در بین شهروندان منطقه سه اردبیل از نظر بعد اجتماعی در حد مطلوبی قرار دارد.

جدول شماره (۶): وضعیت وضعیت کیفیت زندگی از نظر بعد اجتماعی

ردیف	مؤلفه‌ها	میانگین	انحراف استاندارد	T	Sig
۱	کیفیت زندگی از نظر بعد اجتماعی	۲/۶۵	۱/۲۸۷	۱۱/۱۴	۰/۰۰۰

* میانگین مفهومی یا نقطه وسط طیف پرسشنامه (۳)

بررسی وضعیت شاخص‌های اجتماعی و کالبدی کیفیت زندگی شهری منطقه ۳ اردبیل

نتایج حاصل بیانگر آن است که مقدار آماره t برای متغیر کیفیت زندگی از نظر بعد اجتماعی در سطح اطمینان ۰/۹۵ معنادار است می‌توان چنین گفت که کیفیت زندگی از نظر بعد اجتماعی پایین‌تر از میانگین مفهومی می‌باشد. لذا می‌توان گفت کیفیت زندگی از نظر بعد اجتماعی در وضعیت مطلوبی قرار ندارد. به نظر می‌رسد بین کیفیت زندگی شهری در ابعاد اجتماعی و کالبدی شهری در منطقه ۳ اردبیل و میزان مشارکت شهروندان در امور شهری رابطه معناداری وجود دارد.

جدول شماره (۷): آزمون ضریب همبستگی پیرسون (کیفیت زندگی شهری در ابعاد اجتماعی و کالبدی شهری و میزان مشارکت شهروندان)

متغیرهای تحقیق	تعداد	معناداری	همبستگی پیرسون
کیفیت زندگی شهری در ابعاد اجتماعی و کالبدی شهری و میزان مشارکت شهروندان	۳۸۴	۰/۰۰۰	**۰/۵۰۴

$P < 0/01$ * $P < 0/05$ *

مطابق ارقام مندرج در جدول می‌توان گفت که بین دومتغیر رابطه معناداری وجود دارد چرا که سطح معناداری حاصله (۰/۰۰۰) کوچکتر از سطح استاندارد (۰/۰۵) بوده و ضریب همبستگی پیرسون نیز جهت رابطه را مثبت نشان می‌دهد. لذا این فرضیه نیز تأیید می‌گردد. بنابراین، می‌توان گفت بین کیفیت زندگی شهری در ابعاد اجتماعی و کالبدی شهری در منطقه ۳ اردبیل و میزان مشارکت شهروندان در امور شهری رابطه معناداری وجود دارد. لذا این فرضیه با ۹۹ درصد اطمینان و با احتمال یک درصد خطا پذیرفته می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

کیفیت زندگی شهری مبحثی است که از نیمه دوم قرن بیستم اهمیت یافته و روزبه‌روز نیز بر اهمیت آن افزوده شده است. در اکثر کشورهای توسعه‌یافته نهادهای ملی و محلی پایش، اندازه‌گیری، تدوین و بروزرسانی شاخص‌های کیفیت زندگی شهری و شاخص سراسری کیفیت زندگی شهری وجود دارد که به‌طور مستمر و اکثراً سالانه به فعالیت می‌پردازند. در این تحقیق با رویکرد توصیفی - تحلیلی از نرم‌افزار SPSS و روش‌های آماری نظیر میانگین پاسخ‌ها، آزمون آماری پارامتریک T برای متغیرهای مستقل استفاده شد که در کیفیت کالبدی نتایج حاصل بیانگر آن است که مقدار آماره t برای متغیر کیفیت زندگی از نظر بعد کالبدی در سطح اطمینان ۰/۹۵ معنادار است. لذا می‌توان چنین گفت که کیفیت زندگی از نظر بعد کالبدی پایین‌تر از میانگین مفهومی می‌باشد. بنابراین شاخص‌های مربوط به مؤلفه کالبدی در منطقه ۳ اردبیل در سطح مناسبی قرار ندارد.

اما بررسی مؤلفه‌های اجتماعی نیز گویای آن است که با توجه به اینکه مقدار آماره t برای متغیر کیفیت زندگی از نظر بعد اجتماعی در سطح اطمینان ۰/۹۵ معنادار است، می‌توان چنین گفت که کیفیت

زندگی از نظر بعد اجتماعی پایین‌تر از میانگین مفهومی می‌باشد. لذا می‌توان گفت کیفیت زندگی از نظر بعد اجتماعی در وضعیت مطلوبی قرار ندارد. بنابراین تحقیق حاضر گویای آن است علیرغم تلاش‌هایی که در جهت بهبود کیفیت زندگی منطقه مورد نظر صورت گرفته است اما به جهت رشد سریع منطقه به علت مهاجرت‌های صورت گرفته، کیفیت زندگی شهری به‌طور اعم و مؤلفه‌های کالبدی و اجتماعی به‌طور اخص از میانگین پایینی برخوردار بوده و نیاز به اهتمام بیشتری در خصوص ارتقای کیفیت شهری دارد.

منابع

- اکبری، اسماعیل؛ امینی، مهدی. (۱۳۸۹). کیفیت زندگی شهری ایران، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دهم، شماره ۳۶.
- دانش‌مهر، حسین. (۱۳۹۱). بررسی عوامل مؤثر بر تغییرات کیفیت زندگی در منطقه اورامان طی دو دهه اخیر، مقاله نشریه جامعه‌شناسی.
- رضوانی، محمدرضا؛ متکان، علی‌اکبر؛ منصوریان، حسین؛ ستاری، محمدحسین. (۱۳۸۸). توسعه و سنجش شاخص‌های کیفیت زندگی شهری (شهر نورآباد، لرستان)، فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری، سال اول، شماره دوم.
- رفیعیان، مجتبی؛ عسگری، علی. (۱۳۸۶). مفهوم و شیوه سنجش کیفیت محیط شهری، ارائه شده در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران.
- شاه‌حسینی، پروانه؛ توکلی، هانیه. (۱۳۹۳). تحلیل شاخص‌های کیفیت زندگی شهری مورد مطالعه: محله وردآورد منطقه ۱۲ شهر تهران، آمایش محیط.
- شیخ‌الاسلامی، علیرضا؛ خوشبین، نجمه. (۱۳۹۱). سنجش کیفیت زندگی، مطالعه موردی ناحیه ۱ شهر بهشهر.
- عظیمی، احمد. (۱۳۸۹). ابعاد و شاخص‌های کیفیت زندگی شهری، ماهنامه اطلاع‌رسانی، آموزش و پژوهشی شوراها.
- قالیباف، محمدباقر؛ روستایی، مجتبی؛ رمضان‌نژاد، مهدی؛ طاهری، محمدرضا. (۱۳۹۰). ارزیابی کیفیت زندگی شهری (مطالعه موردی: محله یافت‌آباد)، انجمن جغرافیایی ایران، سال نهم، شماره ۳۱.
- قدمی، مصطفی؛ معتمد، سمانه. (۱۳۹۲). بررسی کیفیت زندگی در شهرهای کوچک با تأکید بر بعد سلامت فردی و اجتماعی، شهر نور استان مازندران، مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی.
- گلکار، کوروش. (۱۳۸۰). مؤلفه‌های سازنده کیفیت محیط شهری، مجله صفا، دانشگاه شهید بهشتی، ش ۳۲، ص ۵۴.

بررسی وضعیت شاخص‌های اجتماعی و کالبدی کیفیت زندگی شهری منطقه ۳ اردبیل

- لطفی، صدیقه. (۱۳۸۸). مفهوم کیفیت زندگی شهری: تعاریف، ابعاد و سنجش آن در برنامه‌ریزی شهری، فصلنامه علمی پژوهشی جغرافیای انسانی، سال اول، شماره چهارم.

- Habib, R.R; Mahfoud, Z; Fawaz, M; Basma, S.H; Yeretian, J.S. (2009). Housing quality and ill health in a disadvantaged urban community, Public Health, No 123, pp174-181.

- Morais. P; Camanho, Ana. (2011). Evaluation of performance of European cities with the aim to promote quality of life improvements, Omega, No 39.

- Moro, M; Brereton, F; Ferreira, S; Clinch, J.P, 2008, Ranking Quality of Life Using Subjective Well-being data, Ecological Economics, Vol. 65, No. 3.

- Phillips, D. 2006. Quality of life: Concept, policy and practice. Routledge.

- Lee TS, Kilbreath SL, Refshauge KM, Pendlebury SC, Beith JM, Lee MJ. (2008). Quality of life of women treated with radiotherapy for breast cancer, Support Care Cancer, Apr;16(4):399-405.

- Canter, D. (1977). The Psychology of place, London: Architectural Press. Longman, Harlow.

- Punter, J; Carmona, M. (1997). The Design Dimension of Planning: Theory content and best practice for design policies, London: E & FN Spon. Quality of life indicators in the digital city. Environment and Planning B-Planning & Design, 31(1): 51-64.

- Liu, B, (1976), Quality of Life Indicators in U.S. Metropolitan Areas: A Statistical Analysis. Praeger, New York.

- Dimitrios A. Giannias, A Quality of Life Based Ranking of Canadian Cities, Urban Studies, Vol. 35, No. 12, 2241-2251, 1998.

Bullock, b .s, Susie j. (2004). An analysis of Technology use and quality of life in a rural west texas community, university of texas.

-Maranz, M; Judge, K, Whitehead, M. (1995). Tackling Inequalities in Health. Kings Fund, London.